

що брати участь у діалозі – означає брати на себе відповідальність «виголошувати слово, що має смисл»¹³. І в цьому аспекті він є форма, конструктивної співпраці. В діалозі «не можна робити спроби чинити опір іншій стороні», а слід прагнути переконати її в справедливості та обґрунтованості запропонованих позиції, плану, проекту. Треба «атакувати проблему, а не партнера по діалогу».

І останнє в означеному контексті. Названі нами умови практичної реалізації діалогу будуть працювати лише у випадку, коли діалог ґрунтується на принципах **толерантності**. Це поняття характеризує суспільно або індивідуально прийнятий рівень терпимості, поваги до чужих ідей думок, традицій, віровчень, способу життя. Це – морально-практичний орієнтир поведінки соціальних агентів (церкви, конфесії, релігійні групи) як суб'єктів діалогу, відносин. Толерантність як принцип вимагає обов'язкової взаємоповаги, свідомої відмови від будь-яких виявів нетерпимості, спроб приниження гідності один одного.

«Декларація принципів толерантності», прийнята в 1995 році на Генеральній конференції ЮНЕСКО, наголошує, що «толерантність означає поважання, сприйняття багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Толерантність – це єдність у різноманітті...»

«Толерантність, – за Декларацією, – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини... це – обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму...»¹⁴.

Таким чином, на відміну від терпимості в процесі діалогу, що теж є важливим, толерантність постає як важливий етичний принцип визнання іншого як іншого, а не як «чужого», визнання його права на свободу, самовизначення. Це й усвідомлення наявності альтернативи й визнання плюралізму думок і шляхів вирішення проблем, зокрема у міжконфесійних відносинах. Толерантність – це ознака громадянського суспільства. Останнє є тим середовищем, яке формується в умовах толерантності й діалогу і яке формує, утверджує толерантність і діалог. Хоча і перше, і друге – надзвичайно чутливі до фальші і навіть латентної зверхності принципи. Це – принципи культури миру. Вони постають як необхідність у суспільстві плюральному, полі конфесійному, де функціонально виявляє себе нетерпимість, і де *альтернативи* співпраці, формуванню атмосфери взаємопорозуміння і злагоди немає.

До речі, у рекомендаціях ПАРЄ (*Резолюція 1510 (2006р.)*) наголошується, що *культурне, релігійне багатоманіття* (яке є реальністю в Україні – М.Б), має постати джерелом не напруження, а взаємного збагачення через діалог, на основі взаємопорозуміння й поваги.

Зауважимо ще раз, що в сучасних умовах конфесійного буття (при всій латентності свого вияву) міжконфесійні відносини постають не як вияв злагоди і взаємопорозуміння, а як перманентна боротьба з елементами нетерпимості.

На наше переконання, саме діалог між конфесіями, толерантність у їх відносинах здатні зруйнувати бар'єри нетерпимості, підозрливості й можуть стати в Україні тим фактором, що сприятиме оптимізації міжконфесійних відносин, становленню громадянського суспільства, забезпеченню миру й стабільності в державі.

С. ЗДІОРУК ■

МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ

За роки після відновлення незалежності Української держави вдалося досягти певної стабільності у відносинах між конфесіями, церквами і деномінаціями. Водночас **конфліктність все ще зостається перманентною ознакою національного релігійного простору**.

Міжконфесійні і внутрішньоконфесійні суперечності та протистояння характеризуються хвилеподібною періодичністю. Експерти визначили досить проблемною першу половину 90-х років м. ст., коли міжцерковні зіткнення і боротьба виглядали відверто жорстко-

■ **Сергій Здіорук**, завідувач відділу гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, заслужений діяч науки і техніки України, кандидат філософських наук, доцент.

¹³ Див.: Бенедикт XVI (Йосиф Рацінгер). Сіль землі: християнство й Католицька церква в XXI столітті. – К., 2007. – С. 246.

¹⁴ Див.: Декларація принципів толерантності // Свобода совісті та віросповідання у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів. – К., 2006. – С. 32-33.

токими й агресивними. Потім було відносно затишшя: друга половина цих же 90-х років та перші п'ять років нинішнього століття позначилися суттєвим зменшенням конфліктних точок на релігійному ґрунті. 2006–2007 роки, навпаки, засвідчили про чергове наростання напруги у відносинах між релігійними об'єднаннями та збільшення кількості зіткнень між ними.

Географія конфліктів широка. Це – Буковина, Закарпаття, Волинь, Рівненщина, АРК, Чернігівщина, місто Київ тощо. З моменту проголошення незалежності України фактично **не змінилися ключові фігуранти протистоянь. Ними залишаються УПЦ МП, УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ, РКЦ, мусульманські та юдейські організації.** Те ж саме стосується і причин міжконфесійної боротьби та її методів. **В основному сперечаються за майно, землю, впливи,** а свою правоту намагаються доводити бійками, нападами на культові будівлі, підпалами останніх, поширенням неправдивої інформації, провокативними заявами тощо.

Окреслені процеси і тенденції надзвичайно ускладнюють ведення міжконфесійного діалогу в Україні. У серпні поточного року навіть один із тематичних випусків на радіо «Свобода» був присвячений розглядові даного питання й називався: «Чи існує міжконфесійний діалог в Україні»? Тобто, проблема порозуміння, зближення є дійсно актуальною як для віросповідань і церков, що діють на теренах Української держави, так і для міжнародної громадськості.

Однак немає підстав для абсолютного заперечення міжконфесійного і міжцерковного діалогу в Україні. **Він існує, але на рівні далекому від конструктивного,** на рівні, який не дозволяє йому виступати запорукою миру і стабільності в суспільстві, а тим більше – бути основою духовної консолідації української нації.

Характеристики сучасного міжконфесійного діалогу в Україні.

1. В'язність та інертність. Діалог, як правило, реалізується у форматі організації і проведення міжконфесійних зустрічей, конференцій, фестивалів художньої самодіяльності, молитов за християнську єдність, до участі в яких запрошуються представники різних віросповідань. Інший варіант – це контактування керівників церков і деномінацій на засіданнях представницьких інституцій (Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, Нарада представників християнських Церков України, Рада євангельських протестантських церков України, Українська міжцерковна рада тощо). Причому здебільшого ініціатива влаштування зазначених публічних заходів походить не від релігійних об'єднань, а від наукових, громадських, державних чи політичних структур.

Особливістю представницьких міжконфесійних інституцій є те, що вони були засновані за ініціативою владних органів, або є результатом об'єднання самих конфесій (Нарада представників християнських Церков України, Українська Міжцерковна Рада), однак не з метою усунення наявних між ними розходжень чи подолання непорозумінь, а задля домагання задоволення від держави власних поточних потреб.

Таким чином, в Україні міжконфесійний діалог багато в чому обумовлюється не внутрішньою мотивацією його суб'єктів до зближення, а зовнішніми чинниками. Він надмірно формалізований і позбавлений органічної динаміки. Конфесії часто беруть у ньому участь вимушено, без доброї волі або з кон'юнктурних міркувань. Як тільки знижується або зникає дія сторонніх факторів, то це відразу позначається на інтенсивності міжконфесійного спілкування. Ефективність діалогу за таких обставин близька до нуля.

2. Кон'юнктурність мотивації. Діалог визначається поточними ситуативними моментами, котрі часто змінюються, що ускладнює можливість надійних прогнозів на тривалий період. Наприклад, після перемоги Помаранчевої революції була спроба об'єднання православних гілок Київської традиції – УПЦ КП та УАПЦ. Але у зв'язку з вересневою політичною кризою 2005 року об'єднавчий проект цих церков зазнав краху. Парламентські вибори-2006, а також наступне формування коаліційної більшості на основі ПР, СПУ, КПУ та Уряду України на чолі з В. Януковичем суттєво змінили вектор інтеграційних процесів у православному середовищі. У нових політичних умовах УАПЦ розпочала переговори з УПЦ МП, метою яких є нібито відновлення православної єдності в країні. Хоча цим кроком УАПЦ фактично зрадила своїх багаторічних союзників і прихильників. Більше того, вона відмовилася від молитовного і євхаристійного спілкування з УПЦ КП, при тому, що УПЦ МП, як добре відомо, здатна її лише приєднати з покайням перед Московським Патріархатом. Такий хід подій принесе новий розкол в Українське Православ'я, нанесе шкоди іміджу держави та нові лінії напруги в українському суспільстві.

Зближення УАПЦ з УПЦ МП на даний момент вигідне предстоятелю УАПЦ та його оточенню, але завдає шкоди національним інтересам України. Зокрема тим, що основна боротьба спрямована проти спільного конкурента – національно орієнтованої УПЦ КП, яка є основою Української Помісної Православної Церкви й підтримує політику Президента України В. Ющенка.

3. Асиметричність. Вона проявляється у регіональному, структурно-організаційному

та конфесійному вимірах. Тобто, налаштованість релігійних організацій на діалог неоднакова у різних регіонах України. Найбільш прихильно до міжконфесійного спілкування ставляться в Західній Україні. Це – природно. В даному регіоні віддавна культивувалися демократичні європейські традиції. При цьому тут проживає велика кількість етнічних груп, які є носіями різних вірувань і мають певний досвід толерантного співжиття і міжконфесійного діалогу. До того ж, у західноукраїнських областях найменше укорінилися радянські ідеологічні традиції. На противагу Західній Україні на Сході нашої держави в умовах домінування УПЦ МП міжконфесійний діалог фактично відсутній і культивується нетерпимість до демократичних і національних цінностей.

Організаційно-структурний рівень – це рівень ієрархічний. Як правило, уніфікована позиція ієрархів, духовенства і пастви на ниві міжконфесійного спілкування – виняток. Здебільшого ситуація в реальності виглядає неузгодженою, навіть неконтрольованою: конфліктують керівники релігійних об'єднань – у мирі і злагоді живуть вірні парафій; суперечки і непорозуміння на парафіяльному рівні – ієрархи церков заявляють про нормалізацію відносин.

І, нарешті, конфесійний вимір. Йдеться про відмінне ставлення церков і деномінацій до проблеми міжконфесійного діалогу. Найбільш екуменічною є УГКЦ. Ця церква прийняла екуменічну Концепцію, створила Інститут екуменічних студій, є постійним учасником конференцій з екуменічної проблематики (у вересні 2007 року делегація УГКЦ брала участь у III Європейській екуменічній конференції, яка проходила у Румунії). Подібні ініціативи не спостерігаються в лоні інших релігійних інституцій. А УПЦ МП сьогодні взагалі не бажає вступати в екуменічний діалог, оскільки це не дозволяється їй Москвою, оскільки може призвести до зменшення контролю над українськими віруючими. Її мета – дочекатися того моменту, коли станеться в країні радикальний перерозподіл сил на користь Російського Православ'я. Тоді й можна буде долучитися до діалогу, але у становищі фаворита Московського Патріархату й керівника процесу. Для УПЦ МП перспектива міжконфесійного спілкування розцінюється тільки з таких позицій.

4. Неприйняття принципу толерантності. Успіх діалогу залежить від готовності задіяних в ньому сторін бути відкритими одна одній. Бажання зрозуміти опонента – це фундаментальна засада, яка виступає каталізатором толерування міжконфесійних взаємин. У практичній площині це проявляється шляхом розгортання богословських дискусій. Саме вони дозволяють різним віросповіданням глибше зрозуміти одне одного і тим самим зробити крок до зближення.

На конфесійній карті України, на жаль, таких дискусій не спостерігається. Єдина Церква, потенційно готова до них, – це УГКЦ. Більшість релігійних організацій вважає достатнім діяти за правилом паралельного співіснування. Головне – дотримуватися букви закону і не заважати один одному. Такий підхід характерний, зокрема, для Вірменської Апостольської Церкви, кришнаїтів, лютеран, баптистів тощо. Інша частина релігійних організацій (православні юрисдикції, мусульманські організації, громади Свідків Єгови) займає позицію терпимості. Вони б з легкістю перейшли у наступ на своїх духовних конкурентів, але законодавче поле заважає їм це зробити.

Причини, що перешкоджають толеризації міжконфесійного діалогу.

1. Імперська налаштованість УПЦ МП. Впродовж тривалого історичного періоду ця церковна інституція була частиною потужного державного механізму, який усі проблеми звик вирішувати шляхом силового примусу. Подібні методи взяті нині на озброєння УПЦ МП. На території власного поширення (а такою є практично вся Україна) вона прагне до тотального домінування, а сучасний поліконфесіоналізм розглядає як вияв слабкості держави. УПЦ МП прагне позбавити впливовості своїх духовних опонентів, а то й навіть їхнього знищення. Тому ця церковна структура відмовляється від діалогу й для досягнення своєї мети використовує незаконні засоби: захоплення храмів; тиск на органи влади з метою ухвалення рішень на свою користь; влаштування провокаційних акцій, зокрема хресних ходів, тощо.

Зовсім не випадково саме УПЦ МП є активним суб'єктом різновекторних протистоянь. Ця церква конфліктує з УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, протестантськими об'єднаннями, мусульманськими громадами, вкрай вороже ставиться до новітніх релігійних утворень, до українських демократичних партій і громадських організацій. Діяльність УПЦ МП – це джерело колосальної напруги і нестабільності на конфесійній карті України.

2. Дія на Україну сил геоконфесійних центрів. Нині Українська держава перебуває в центрі прискіпливої уваги двох зарубіжних релігійних центрів. Її територія перетворилася на арену боротьби інтересів національного релігійного центру Росії – Московської Патріархії і певною мірою міжнародного релігійного центру – Ватикану. РПЦ, частково безпосередньо, а частково зусиллями УПЦ МП, всіляко намагається перешкодити поширенню греко-католицизму й римо-католицизму на Лівобережжі України, звинувачуючи УГКЦ та РКЦ в усіх

гріхах прозелітизму та інкримінуючи їм руйнацію «традиційно православної України». Натомість греко-католики й католики схильні сприймати православних московської традиції як пережиток радянщини, що заважає демократизації, європеїзації українського суспільства.

Обопільні образи православних і греко-католиків та римо-католиків попри те, що нагнітають міжконфесійну напругу, ще й укорінюють у свідомості українських громадян образ цивілізаційно різнорідної країни.

3. Нестабільність політичної ситуації в країні. Атмосфера підозри, недовіри, обвинувачень, яка склалася між центрами української влади, парламентськими опозицією і коаліцією, різними політичними силами не обходить стороною суб'єктів релігійно-церковного життя. Гравці великої політики, заявляючи про свою підтримку тієї чи іншої конфесії (приміром, у програмі КПУ наголошується, що «держава захистить канонічне православ'я від націоналістичної експансії та законодавчо заборонить діяльність тоталітарних сект...»), свідомо провокують останніх до активної участі у політичних процесах. Замість того, щоб займатися душпастирською роботою, соціальним служінням, утвердженням моральних цінностей у суспільстві, релігійні організації виступають рупорами партій і блоків у їхніх змаганнях за владу, вдаються до інтриг та спекуляцій навколо відверто заполітизованих питань – надання російській мові статусу другої державної, вступу України до Північноатлантичного альянсу тощо.

Вкотре розподіл конфесійного середовища на підставі політичних симпатій продемонстрували урочистості до Дня Незалежності у Софії Київській. На спільному міжконфесійному молебні за участю Президента України В. Ющенка не було ні прем'єр-міністра В. Януковича, ні спікера О. Мороза, а також представників від патронованої регіоналами і соціалістами УПЦ МП.

4. Зомбування свідомості віруючих громадян. Український інформаційний простір насичений міфологемами на кшталт: «філаретівці – анафемати і розкольники», «уніати – агресивні завойовники, руйнівники православ'я», «УГКЦ – джерело русофобії та українського шовінізму», «Наша Україна», БЮТ, Народний рух – антиправославні сили» тощо. Серед поширювачів подібних лжесвідчень особливою активністю вирізняються громадські об'єднання, наближені до УПЦ МП і фінансовані з РФ. Це – Союз православних братств України, Союз православних громадян України, Православний вибір, братство Олександра Невського. Дані організації використовують природну довірливість і толерантність українців, а також безвідповідальність правоохоронних органів. Трагедія ситуації в тому, що маніпулятивні гасла, сприймаючись щиро за правду, відкладаються у вигляді архетипів на рівні людської підсвідомості й вельми гальмують процеси національної ідентифікації. Потім їх надзвичайно важко викоринити. Вони настільки живучі, що поколіннями спроможні акумулювати енергію для конфліктів на суспільно-релігійному ґрунті.

5. Патерналістський консерватизм традиційних церков. Як тільки виникають певні проблеми, у першу чергу православні інституції, за звичкою, апелюють до авторитету держави. Нині це особливо помітно при намаганні обмежити вплив новітніх релігійних течій на потенційних віруючих. Негативне ставлення УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ та й РКЦ з УГКЦ до нерелігійних рухів часто обумовлюється середньовічним обскурантизмом. Традиційні церкви дратує та активність, з якою діють не тільки неорелігії, а й ряд відомих протестантських деномінацій на ниві місіонерського служіння. Не будучи в змозі запропонувати гідну альтернативу через власний консерватизм, традиційні церкви вважають за найкраще зліквідувати своїх конкурентів, звернувшись до органів влади з вимогою заборонити діяльність тих чи інших релігійних новоутворень з причини (здебільшого) якоїсь тоталітарної і деструктивної природи останніх.

Патерналізм традиційних церков і властивий їм напівзакритий комунікаційний процес з паствою є суттєвими перешкодами до плюралізації конфесійного середовища, пошуку компромісу і консенсусу.

Висновки. Відразу налагодити міжконфесійний діалог на конструктивний лад не вдається. Це тривалий процес, в якому багато що залежить від вдалого поєднання різноманітних факторів.

Перше (і, мабуть, головне) – формування збалансованої системи гілок влади в Україні, котра б діяла узгоджено, була патріотичною і стояла на захисті національних інтересів українського народу. Цьому значною мірою могло б сприяти зняття конфліктогенної напруги у релігійно-церковному середовищі.

Друге – посилення і конкретизація відповідальності як релігійних організацій в цілому, так і їхніх ієрархів та священнослужителів за ангажування політикою, з одного боку, а з іншого – політичних партій та їхніх представників за політизацію конфесійного сегменту суспільства. Необхідно внести відповідні зміни у Закони України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки

Крим», «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про вибори Президента України», «Про політичні партії в Україні», а також у «Кримінальний кодекс України». Окрім того, врахувати означені моменти при доопрацюванні чи розробці нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Третє – принципова перевірка органами, які відповідають за безпеку держави (РНБО, СБУ), діяльності навколоцерковних громадських організацій (Союз православних братств України, Союз православних громадян України, Православний вибір, братство Олександра Невського тощо) на предмет наявності в ній складових, що дестабілізують ситуацію, несуть напругу, непорозуміння та конфліктність в українське суспільство.

Четверте – модернізація національної моделі державно-церковних відносин на договірних засадах. Цього вимагають українські реалії, в яких демократичні принципи не працюють ефективно і створюють масу правових колізій. Має бути розроблена Концепція державно-церковних відносин, а на її основі – новий Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».

П'яте – реалізація Державним комітетом України у справах національностей та релігій перереєстрації УПЦ МП під назвою, котра чітко відтворювала б сутність цієї релігійної організації та показувала, що вона є структурно-організаційною одиницею Російської Православної Церкви.

Шосте – проведення толерантної інформаційної політики на загальнонаціональному рівні (через телебачення, пресу, інтернет-видання, публічні заходи, навчально-виховні заклади тощо) з метою подолання усталених стереотипів у масовій свідомості про українське суспільство як суспільство конфесійно розколоте. Доцільним є культивування досвіду і традицій щодо історичної цілісності релігійно-церковного життя Української держави.

Література

1. Верстюк Іван. Про національну теократію // Наша віра. – 2007. – № 11. – С. 3.
2. Ваннер Кетрін. Євангелізм, ідентичність та культурні зміни в Україні // Агора. Україна в європейському контексті. Випуск 5. – К., 2007. – С. 29-39.
3. Павел, архієпископ. «Я комуністів уважаю» // Киевский Вестник. – 2007. – Жовтень.
4. Круг Павел. «Дорожная карта» или равеннская уния? Рим и Константинополь договорились за спиной Русской Православной Церкви // НГ – религии. – 2007. – 21 ноября. – С. 3.
5. Минин Станислав. Какие форумы нужны христианам? Протоиерей Всеволод Чаплин о перспективах диалога Церквей // НГ – религии. – 2007. – 21 ноября. – С. 3.
6. Пилинський Ярослав. Ми вже трохи у Європі! Чи надовго? // Агора. Україна в європейському контексті. Випуск 5. – К., 2007. – С. 52-56.
7. Софрон Мудрий, єпископ-професор. Публічне право церкви і конкордати. – Івано-Франківськ, 2002.
8. Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів. Упорядник М.Ю. Бабій. – К., 2006.
9. Журне Шарль. Християнские требования в политике. – К., 1998.

■ П. ГАНУЛИЧ

МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ – ОСНОВА ДУХОВНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Перевагою сучасних конфесійних відносин є те, що релігійний чинник стає більш впливовим. Це особливо відчувається у діяльності секретаріату Президента. Всі значимі громадські заходи супроводжуються почесною свитою українських церковних ієрархів. Представники релігій запрошуються в різноманітні комітети, комісії, ради, виконавчі комітети різних рівнів тощо.

При цьому у деякого із цієї свити виникає спокуса використати державні, владні, силові законотворчі структури для утвердження християнських цінностей, моралі і законів, для

■ П. Ганулич, генеральний секретар Української Асоціації релігійної свободи, директор ВСЗ та РС УУК Церкви Адвентистів сьомого дня.